



УДК 378.147:811.111

ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ: СУТНІСТЬ ТА НАУКОВІ ПІДХОДИ

Осова О.О., к. пед. н., доцент,
доцент кафедри іноземної філології
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

У статті представлено теоретичний аналіз проблеми професійно-педагогічної компетентності. Виділено та охарактеризовано напрями і підходи до визначення суті, змісту, функцій та структури професійно-педагогічної компетентності. На основі узагальнення та інтеграції наукових досліджень наведено власний підхід до визначення суті досліджуваного поняття та його якісних ознак.

Ключові слова: професійна компетентність, майбутні вчителі, професійно-педагогічна компетентність, якісні ознаки, функції.

В статье представлен теоретический анализ проблемы профессионально-педагогической компетентности. Выделены и охарактеризованы основные направления и подходы к определению сущности, содержания, функций и структуры профессионально-педагогической компетентности. В результате обобщения и интеграции научных исследований представлен свой подход к определению сущности исследуемого понятия и его признаков.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, будущие учителя, профессионально-педагогическая компетентность, качественные признаки, функции.

Osova O.O. PROFESSIONAL PEDAGOGICAL COMPETENCE: ESSENCE AND SCIENTIFIC APPROACHES

The article presents theoretical analysis of the professional pedagogical competence problem. The author singles out and describes tendencies and approaches to the definition of the essence, content, functions and the structure of the professional pedagogical competence. Scientific researches generalization and integration provides the grounds for personal approach to the definition of the essence of the analyzed notion and its qualitative characters.

Key words: professional competence, future teachers, professional pedagogical competence, qualitative character, functions.

Постановка проблеми. Концепція модернізації освіти орієнтується на розвиток професійної компетентності фахівця, визначає необхідність переходу системи середньої та вищої професійної освіти на реалізацію випереджаючої професійної освіти, в основі якої лежить принцип розвитку студентів у процесі професійної підготовки, активізації їх творчого потенціалу, формування здатності до компетентної поведінки в умовах конкурентного середовища.

Особливу значимість професійно-педагогічна компетентність набуває у зв'язку з тим, що система освіти в даний час характеризується значними інноваційними перетвореннями. У сформованих умовах успішний педагог повинен бути готовим до будь-яких змін, вміти швидко і ефективно адаптуватися до нових умов, проявляти прагнення бути професіоналом, постійно оновлювати свої знання та вміння, прагнути до саморозвитку, проявляти толерантність до невизначеності, бути готовим до ризику, тобто бути професійно компетентним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання професійних компетентностей були предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних науковців (Л. Анциферова, Ю. Варданян, Л. Виготський, Д. Дьюї, Д. Ельконін, Е. Зеєр, С. Іванова, Л. Карпова, Н. Кузьміна, О. Леонтьєв, А. Маркова, Л. Мітіна, М. Мід, О. Овчарук, Л. Петровська, П. Сорокіна, Ю. Татур, У. Уоллер, А. Хуторський, М. Чошанов, К. Юнг та ін.).

Окремі аспекти компетентнісного підходу в професійній освіті досліджують українські вчені (Н. Баловсяк, І. Бех, Д. Гришин, О. Дубасенюк, Н. Ничкало, Н. Чепелева, Т. Яценко та ін.).

Своєрідною концептуальною основою професійної підготовки педагогів у вищій школі, формування їх професійної компетентності стали роботи Г. Балла, Є. Клімова; професійної компетентності педагога і педагогічної майстерності – О. Алексюка, І. Зязюна, В. Кузьміної, А. Маркової, В. Сластьоніна.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в тому, щоб



виділити і проаналізувати напрями і підходи визначення суті, змісту, функцій та структури професійно-педагогічної компетентності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Орієнтація освіти на компетентнісний підхід, на нашу думку, сприяє збереженню відповідності освіти до потреб сучасного економічного розвитку нашої держави та цивілізації в цілому.

Розуміння компетентнісного підходу базується на суті основного поняття, що лежить в його основі – поняття «компетенція». Поняттєвий аналіз цього феномену дозволяє стверджувати, що компетенція досить часто ототожнюється з поняттям «компетентність». Зокрема, тлумачний словник подає схожі трактування цих понять [4]: компетенція – добра обізнаність із чим-небудь; компетентність – властивість від поняття «компетентний», а компетентний – такий, що має достатні знання в якій-небудь галузі, який з чим-небудь добре обізнаний, тямущий, який ґрунтується на знанні, кваліфікований.

Цю схожість можна пояснити також і з точки зору етимології зазначених понять, оскільки вони походять від латинського *competentia* – узгодженість, відповідність, а *competo* – відповідати, бути годящим, здатним [2].

Але, як свідчить проведене дослідження, деякі дослідники все ж диференціюють ці два поняття. Так, А.В. Хуторський [16] під компетенцією розуміє задану вимогу, норму освітньої підготовки учня, а компетентність – його реально сформовані особистісні якості та мінімальний досвід діяльності. Тобто компетентність є результатом набуття компетенції.

В.А. Адольф розглядає компетенцію як педагогічну категорію. На його думку, вчитель, що володіє компетенцією, – це спеціаліст, що має суттєві знання з якогось предмета шкільного курсу навчання [1]. Компетенція майбутнього педагога формується у процесі професійної підготовки і спеціалізації у певній галузі знань – основ тієї науки, яку йому потрібно буде викладати.

Як свідчить проведене дослідження, останнім часом все більше уваги науковців привертає вивчення питання професійної компетентності спеціаліста. Як показує аналіз досліджень цієї проблеми у провідних країнах світу (США, Англія, Німеччина, Франція), відбувається зміщення акценту до вимог сучасного працівника: від формальних факторів його кваліфікації та освіти до соціальної цінності його особистісних якостей.

В американській соціальній науці розроблена модель «компетентного працівника», що швидко поширюється у світовому розумінні праці, в якій здійснено спробу виділити палітру індивідуально-психологічних якостей спеціаліста, до якої входять: дисциплінованість, самостійність, комунікативність, прагнення до саморозвитку. Акцентація саморозвитку особистості – важлива особливість цієї теорії, під якою розуміється процес самостійного навчання, в якому особистість приймає вимоги, трансформує їх до рівня свідомості, розвитку здібностей, сформованості потреб [21]. Таким чином, в американській теорії «компетентного робітника» важливим компонентом його кваліфікації стає здатність швидко та безконфліктно пристосовуватися до конкретних умов праці. Тому велику роль в аналізованому дослідженні відводиться розробці методів і способів формування професійно компетентного працівника у певній галузі сучасного виробництва.

У контексті нашого дослідження цікавою є концепція «інтегрованого розвитку компетентності», розроблена шведськими та американськими вченими (V. Cheeranach, G. Weiter, J. Lefsted [19]. Автори зазначеної концепції визначають «компетентність» як суму знань, умінь і навичок в широкому розумінні, що набуваються у процесі шкільної та позашкільної освіти. Розвиток компетентності особистості відбувається й обумовлюється всім процесом освіти та є інтеграцією інтелектуальних, моральних, соціальних, естетичних і політичних аспектів знання.

Категорія «професійна компетентність» визначається рівнем власної професійної освіти, досвідом й індивідуальними здібностями людини, її мотивованим прагненням до безперервної самоосвіти та самовдосконалення, творчим і відповідальним ставленням до справи [5].

Аналіз проблеми професійної компетентності вчителя дозволив виділити низку напрямів і підходів до визначення її змісту, функцій та структури.

В основу першого напрямку покладені підходи, що пов'язують категорію професійної компетентності педагога з феноменом культури, що є результатом розвитку особистості, її освіченості та вихованості.

Так, І.М. Богданова вважає педагогічну культуру динамічною системою педагогічних цінностей, способів діяльності та професійної діяльності вчителя [3]. Своє практичне втілення педагогічна культура знаходить в педагогічній позиції й особистісних якостях; професійних знаннях і культурі педагогічного мислення; профе-



сійних вміннях і творчому характері педагогічної діяльності; саморегуляції особистості та культурі її професійної поведінки.

Формування професійної педагогічної культури, на думку О.І. Піскунова, є довготривалим і багатоетапним процесом, що відбувається під впливом різних соціокультурних й індивідуально-психологічних факторів протягом всієї активної творчої життєдіяльності педагога [14]. У зміст власне професійної культури вчений вводить компетенцію, культуру педагогічного мислення, педагогічної праці, спілкування та культуру мовлення.

Отже, згідно з думками авторів проаналізованого напрямку, педагогічна культура є системоутворюючим компонентом і метою всієї вузівської професійної підготовки вчителя, а професійна компетентність є її базовим компонентом, що сприяє формуванню спеціаліста високої культури.

Другий напрям у дослідженні даної категорії утворює визначення професійної компетентності з позиції діяльнісного підходу. Науковці (Н.В. Кузьміна, М.І. Лук'янова, А.К. Маркова, Н.В. Матяш, О.М. Шиян, Є.М. Павлютенков) виділяють і беруть за основу суттєві характеристики професійної компетентності з точки зору особливостей педагогічної діяльності. Так, в розумінні А.К. Маркової, професійна компетентність є сукупністю п'яти сторін трудової діяльності вчителя: педагогічна діяльність, педагогічне спілкування, особистість педагога та навченість. У кожному з цих блоків вирізняються об'єктивно необхідні педагогічні знання (відомості з психології, педагогіки про особливості педагогічної діяльності, спілкування, про психічний розвиток учнів, їхні вікові особливості), вміння (дії, виконані на достатньо високому рівні), професійні психологічні позиції (стійкі системи ставлення вчителя до учнів, колег, до себе, що визначають його поведінку, виражають його самооцінку, рівень професійних амбіцій, усвідомлення смислу своєї праці) [9]. А.К. Маркова уточнює визначення професійної компетентності як психічного стану, що дозволяє діяти самостійно й відповідально, володіння людиною здатністю та вмінням виконувати певні трудові функції, що проявляються в результатах праці людини [17]. Із цього визначення виходить, що базовим компонентом професійної компетентності є операційно-діяльнісний, що виражається у вміннях і здібностях особистості.

У працях Н.В. Кузьміної, М.І. Лук'янової, Н.В. Матяш, О.М. Шиян акцентується увага на пріоритетному розвитку діяльнісного компоненту в складі професійної компетентності. Вчені розглядають це поняття

як складне, багатовимірне, психолого-педагогічне утворення, спрямоване на виконання практичних дій [17], як якісну характеристику ступеня оволодіння педагогом своєю професійною діяльністю [10], як сукупність умінь педагога як суб'єкта педагогічного впливу особливим чином структурувати наукове та практичне знання з метою кращого вирішення педагогічних завдань [7].

Подібної точки зору дотримується і Е. Гаїек, яка визначає педагогічну компетентність як сукупність комунікативних, конструктивних, організаторських умінь учителя як суб'єкта педагогічної діяльності, його здатність практично застосовувати ці вміння у педагогічній діяльності [20].

У дослідженні Є.М. Павлютенкова, професійна компетентність педагога трактується як форма виконання суб'єктом педагогічної діяльності, обумовлена глибоким знанням властивостей перетворюваних в результаті цієї діяльності предметів (людина, група, колектив), вільним володінням знарядь праці та конкретного предметного змісту [12]. Автор вважає педагогічну компетентність проміжним етапом на шляху до педагогічної майстерності, яку він розуміє як наявність певного рівня сформованості знань, умінь і навичок, професійно важливих якостей та внутрішнього світу особистості, її потреб, ціннісних орієнтацій, уявлень про людей, самого себе, результати власної діяльності.

Отже, зазначене вище дозволяє стверджувати, що, визначення професійної компетентності в контексті діяльнісного підходу передбачає її моделювання протягом усього процесу підготовки у вищому навчальному закладі. Іншими словами, для професійного становлення вчителя необхідні такі умови організації його навчання, за яких відбувалася б реалізація потреби бути особистістю у конкретній діяльності та соціальній ситуації. Тому формування професійної компетентності відбувається у процесі діяльності, що є засобом набуття і росту професіоналізму.

Згідно з третім напрямом, професійна компетентність розглядається з психологічної точки зору як характеристика особистості вчителя, до її змісту вводиться результативний компонент. У статті М.К. Кабардова та Є.В. Арцишевської [6, с. 36] дається наступне визначення цієї категорії: характеристика поведінки, домінуюча форма активності особистості, сформованість відповідних навичок і умінь, ступінь володіння діяльністю, наприклад, мовою та мовленням.

У даному напрямку розвиває свої думки О.І. Панарін, який вважає професійну ком-



петентність важливою характеристикою підготовленості вчителя, сукупністю комунікативних, конструктивних, організаторських умінь, а також здатністю та готовністю практично використовувати ці вміння у своїй роботі [13, с. 54]. Отже, О.І. Панарін звужує розуміння професійної компетентності до сукупності низки умінь, не враховуючи знання й обізнаність особистості. На нашу думку, цього недостатньо для повного розуміння зазначеної категорії.

Більш широко трактує зазначене поняття В.А. Адольф [1, с. 71], розуміючи професійну компетентність як умову формування готовності майбутнього вчителя до педагогічної діяльності, як один із компонентів професійної діяльності вчителя, що спонукається внутрішнім мотивом.

У четвертому напрямі професійна компетентність розглядається як якість особистості. Вчені розуміють цю категорію як дуже важливу якість вчителя, з одного боку, необхідну для педагога для безпосередньої участі у навчанні та вихованні учнів, а з іншого боку, – для управління й оцінювання власної та учнівської діяльності [8].

П'ятий напрям утворюють дослідження, які пов'язують трактування професійної компетентності з рівнем освіченості спеціалістів. Професійна компетентність, на думку Б.С. Гершунського, визначається, в основному, рівнем власне професійної освіти, досвідом та індивідуальними здібностями людини, її прагненням до безперервної освіти та самовдосконалення, творчого ставлення до справи [5, с. 192].

Зазначену думку поділяє і С.М. Яшанов, який трактує цю категорію як рівень освіченості й загальної культури особистості, що характеризується оволодінням теоретичними засобами пізнавальної та практичної діяльності [18].

Слід зауважити, що окремий напрям утворюють дослідники (О.А. Дубасенюк, Ф.К. Думко, І.І. Костікова, Н.Н. Кузьміна, М.В. Михайличенко), яким належить спроба поєднати поняття «професійна компетентність вчителя» та «педагогічна компетентність» і розглядати професійно-педагогічну компетентність як єдине ціле.

Так, Ф.К. Думко трактує професійно-педагогічну компетентність як «сукупність науково-педагогічних знань, сформованість професійно-педагогічних умінь, навичок, ціннісних орієнтирів, які обумовлюють ефективне рішення виховних завдань» [3, с. 7].

Більш розгорнуту характеристику професійно-педагогічної компетентності дає О.А. Дубасенюк, розглядаючи її як складне утворення, зміст якого поєднує п'ять компонентів: 1) компетентність у галузі теорії

й методики виховного процесу, зокрема його цілі, завдання, принципи, закономірності, зміст, засоби, форми, методи, прийоми; 2) компетентність у галузі фахових предметів і знання того, як зробити процес навчання, зміст предмета провідним засобом виховання учнів; 3) соціально-психологічна компетентність у галузі процесів спілкування; 4) диференціально-психологічна компетентність у сфері мотивації, здібностей, спрямованості учнівської молоді; 5) аутопсихологічна компетентність у сфері переваг недоліків власної діяльності особистості. Зріла сформована особистість – це професійна необхідність, яка зумовлена процесом пошуку способів формування особистості вихованця [11, с. 12].

На думку С.Г. Молчанова, професійно-педагогічна компетентність у широкому сенсі визначає обсяг компетенцій, коло повноважень у сфері професійно-педагогічної діяльності, а у вузькому – коло питань, в яких суб'єкт володіє знаннями, досвідом, сукупність яких відображує соціально-професійний статус і професійно-педагогічну кваліфікацію, а також деякі індивідуальні особливості вчителя, що забезпечують можливість певної професійної діяльності. Він розглядає компетентність як системне поняття [11].

З точки зору системності розглядає зазначену проблему і Н.В. Кузьміна, розуміючи під професійно-педагогічною компетентністю систему знань і вмінь педагога, які виявляються при вирішенні на практиці професійно-педагогічних завдань [7, с. 44].

На нашу думку, слушним є зауваження Т.Б. Серебровської [15, с. 29], яка зазначає, що повною мірою професійно-педагогічна компетентність може виявлятися лише в спеціаліста, який працює. Але її передумови і окремі сторони формуються уже в період навчання у вищому навчальному закладі. Студенти отримують фундаментальну психолого-педагогічну підготовку, завдяки чому професійно-педагогічну компетентність можна розглядати як дидактичну категорію й виявляти її професійний аспект.

Як свідчить проведене дослідження, кожен із виділених напрямів наголошує на певному аспекті, що характеризує професійну і педагогічну компетентність майбутнього вчителя у певній мірі. У контексті нашого дослідження доцільним є розуміння цієї категорії з точки зору системного підходу, що дозволить виділити інтегральні властивості, якісні ознаки, структурні компоненти даного поняття та його функції, які забезпечать збереження системи як цілісного явища. Відповідно, в нашому розумінні професійно-педагогічна компетентність майбутнього вчителя – це



система професійно-педагогічних знань і вмінь, ціннісних орієнтацій особистості в соціумі, культури, що проявляється в мовленні, стилі спілкування, здатності до самооцінки та самоконтролю, своєї практичної діяльності та її здійснення.

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, на основі вивчення психолого-педагогічної літератури, виокремлено напрями, в основу яких покладені підходи, що пов'язують категорію професійної компетентності педагога з феноменом культури (І.М. Богданова, О.І. Піскунов), визначають її у контексті діяльнісного підходу (Н.В. Кузьміна, М.І. Лук'янова, А.К. Маркова, Н.В. Матяш, Є.М. Павлютенков, О.М. Шиян), розглядають її сутність з психологічної точки зору (М.К. Кабардов, Є.В. Арцишевська, О.І. Панарін, В.А. Адольф), як характеристику особистості педагога, як якість особистості. Деякі напрями утворюють дослідження, які пов'язують трактування професійної компетентності з рівнем освіченості спеціалістів (Б.С. Гершунський, С.М. Яшанов).

Окремим дослідникам (О.А. Дубасенюк, Ф.К. Думко, І.І. Костікова, Н.Н. Кузьміна, М.В. Михайличенко) належить спроба поєднати поняття «професійна компетентність вчителя» та «педагогічна компетентність» та розглядати професійно-педагогічну компетентність як єдине ціле.

У нашому дослідженні представлено розуміння цієї категорії з точки зору системного підходу, що дозволяє виділити інтегральні властивості, якісні ознаки, структурні компоненти даного поняття та його функції, які забезпечать збереження системи як цілісного явища.

Межі нашого наукового пошуку не дозволили розв'язати ще ряд проблем, які б могли поглибити вивчення ряду інших особливостей професійно-педагогічної компетентності. Потребують подальшого дослідження педагогічні умови, що найкраще сприяють цьому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адольф В.А. Теоретические основы формирования профессиональной компетентности учителя: дис. ... доктора пед. наук: спец. 13.00.01 / Адольф Владимир Александрович. – М., 1998. – 357 с.
2. Азимов Э.Г. Словарь методических терминов / Э.Г. Азимов, А.Н. Щукин. – С-Пб. : Златоуст, 1999. – С. 264.
3. Богданова И.М. Формирование профессионально-педагогической готовности будущих учителей к компьютерному образованию школьников: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 / Богданова Ирина Михайловна. – Одеса, 1989. – 158 с.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Гол. ред. В.Т. Бусел. – Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.

5. Гершунский Б.С. Педагогическая прогностика: методология, теория, практика / Б.С. Гершунский. – Киев : Вища школа, 1986. – 200 с.

6. Кабардов М.К. Типы языковых коммуникативных способностей и компетенции / М.К. Кабардов, Е.В. Арцишевская // Вопросы психологии. – 1996. – № 1. – С. 34-49.

7. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н.В. Кузьмина. – М.: Высшая школа, 1990. – 119 с.

8. Ломакина О.Е. Формирование профессиональной компетентности будущего учителя иностранных языков: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.08 / Ломакина Ольга Евгеньевна. – Волгоград, 1998. – 254 с.

9. Маркова А.К. Психология труда учителя / А.К. Маркова. – М. : Просвещение, 1993. – 192 с.

10. Матяш Л.Г. Ценностно-мотивационные детерминанты профессионального роста преподавателя высшей школы: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.08 / Матяш Леонид Григорьевич. – Брянск, 2002. – 199 с.

11. Михайличенко М.В. Формування громадянської компетентності майбутніх учителів предметів гуманітарного циклу : дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 / Микола Васильович Михайличенко. – Кіровоград, 2007. – 229 с.

12. Павлютенков Е.М. Профессиональное становление будущего учителя / Е.М. Павлютенков // Педагогика. – 1990. – № 11. – С. 64-69.

13. Панарин А.И. Многоуровневое педагогическое образование / А.И. Панарин // Педагогика. – 1993. – № 1. – С. 53-57.

14. Пискунов А.И. Педагогическое образование: цель, задачи и содержание / А.И. Пискунов // Педагогика. – 1995. – № 4. – С. 59-63.

15. Серебровская Т.Б. Формирование профессионально-педагогической компетентности будущего учителя английского языка : дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.08 / Тамара Борисовна Серебровская. – Оренбург, 2006. – 194 с.

16. Хуторской А.В. Современная дидактика: учебник для вузов / А.В. Хуторской. – С-Пб. : Питер, 2001. – 544 с.

17. Шиян О.М. Продуктивное развитие аутопедагогической компетентности учителя: автореф. дис. на соискание научн. степени доктора. пед. наук: спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / О.М. Шиян. – М., 1996. – 42 с.

18. Яшанов С.М. Формування у майбутніх учителів умінь і навичок самостійної навчальної роботи у процесі використання нових інформаційних технологій: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.09 / Яшанов Сергій Микитович. – Київ, 2003. – 251 с.

19. Cheeranach V. Integrity and Competence / Wolfgang Cheeranach, Greg Weiter, John Lefsted. – New York : Barkley Inc., 1987. – 154 p.

20. Elzbieta Gaiek. Standards for Teacher Training in Information and Communication Technologies [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.menis.gov.pl

21. Prosser M. Is Prior Knowledge of Subject Matter More Important to the Development and Use of Meaningful Learning Skill? / M.Prosser // Programmed Learning and Educational Technology. – 1987. – Vol. 24. – № 4. – P. 280-285.